

Ke staročeským lexémům *natrhlý* a *natrhlina*

Kateřina Voleková

Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., oddělení vývoje jazyka

<volekova@ujc.cas.cz>

Abstract:

On the Czech Old words *natrhlý* and *natrhlina*

New editions of Old Czech literary monuments are a source of new findings on Old Czech lexical units. This paper focuses on two previously unknown Old Czech lexemes from the Latin-Czech glossary in an Esztergom manuscript stored in Esztergom Metropolitan Library (selfmark Ms. II 8, pp. 58–63, 66–152), from the second half of the 15th century. These lexemes are the adjective *natrhlý*, ‚furious, insane‘ for the Latin word *maniacus* and the derived noun *natrhlina* ‚rability, madness, insanity‘ for the Latin word *mania*. The handwritten record „natrhly“ allows also a reading *nátrhlý* ‚a little insane‘, i.e. a derived unit with a prefix *ná-*, expressing a lower level of attribute of the base adjective *trhlý* ‚furious, insane‘. However, the interpretation *nátrhlý* is eventually considered as an unlikely one, based on the linguistic analysis, considering semantics and word formation of Old Czech lexemes in the context of the Esztergom glossary and the other Czech literary monuments.

Klíčová slova / key words:

hapax legomenon, latinsko-český slovník, odvozování, slovtvorba, stará čeština
derivation, hapax legomenon, Latin-Czech glossary, Old Czech, word formation

1. Úvod

Vydávání staročeských textů a jejich zařazování do Staročeské textové banky dostupné ve *Vokabuláři webovém*¹ přináší pro výzkum staré češtiny nezřídka nové doklady na staročeské lexikální jednotky, přestože se v některých případech jedná o památky, které již byly excerpovány pro lístkovou kartotéku staročeského materiálu *Staročeského slovníku*. Například excerptce latinsko-českých slovníků z ostřihomského rukopisu z 15. století nebyla totální, jak se postupně ukazuje při vydávání latinsko-českého jmenného a slovesného alfabetaře z tohoto kodexu. Edice tzv. *Slovníku ostřihomského* (dále *SlovOstřS*²) přinesla další jedinečné doklady na staročeské lexikální jednotky, mezi něž patří dva dosud nezachycené staročeské lexémy *natrhlý* a *natrhlina*.

2. Excerptce *Slovníku ostřihomského* pro *Staročeský slovník*

Při diskusi odborné veřejnosti nad chystaným *Staročeským slovníkem* byl na liblické konferenci v roce 1957 vznesen požadavek na podstatné rozšíření a prohloubení materiálové základny pro budoucí slovník. Nová excerptce měla doplnit lexikální materiál tak, aby byl vyvážený „jak z hlediska chronologického, tak i obsahového“ (Homolková, 2007, s. 225), což se v poměrně krátké době podařilo díky vydatné pomoci externích spolupracovníků, kteří „obětavě i odpovědně pomohli vybudovat

¹ Tento příspěvek byl podpořen projektem GA ČR č. P406/10/1153 *Slovní zásoba staré češtiny a její lexikografické zpracování*.

² Zkratky staročeských památek citujeme podle *Staročeského slovníku: Úvodní stati, soupis pramenů a zkratok* (1968).

lexikální archiv staročeský“ (*Staročeský slovník: Úvodní stati, soupis pramenů a zkratek*, 1968, s. 15). Excerpci ostřihomského rukopisu pro lístkovou kartotéku *Staročeského slovníku* provedl klasický filolog Bohumil Ryba, a to ve ztížených pracovních podmínkách při pobytu ve věznici v Leopoldově a v Praze, kde pobýval v letech 1954–1960. V pozůstalosti dr. Zdeňka Tyla³ se dochoval jak Rybův transliterovaný přepis vybraných slovníků a základ kritického aparátu k edici Klaretových slovníků s titulem *Poklaretovské slovníky ostřihomské XV. st.*,⁴ tak také abecedně seřazená lístková excerpce SloVOstřS a KlarBohN. Její kopie byla zařazena do lístkové kartotéky staročeského materiálu. Lístková excerpce SloVOstřS provedená Rybou není zcela totální, chybí v ní některé doklady na ojedinělé a problematické lexémy, které proto nebyly ani následně zpracovány ve *Staročeském slovníku* (dále StČS) nebo v *Elektronickém slovníku staré češtiny* (dále ESSČ). Mezi tyto lexémy patří další dva jedinečné doklady na lexémy z čeledi archaického slovesa *naditi* ‚spravovat n. zpevňovat navařováním něčeho (nového železa)‘. V české složce latinsko-českého ostřihomského slovníku, který je adaptací dvou latinsko-německých slovníků *Abba* a *Abbreviare*, se nachází ojedinělé předponové sloveso *přinaditi* ‚připojit‘ (123b) a verbální substantivum *snaženie* ‚pevné spojení‘ (71a; srov. Voleková, 2013, s. 71n). Zachycena ve staročeské lístkové excerpci a následně i ve StČS nejsou ani hesla *[M]ania natrhľina* a *Maniacus natrhľý* (92a).

3. Staročeské ekvivalenty latinského *mania* a *maniacus*

Latinské substantivum *mania*, které je přejato z řeckého *μανία*, označuje stav mysli projevující se výbušnými reakcemi na vnější podněty, tj. vzteklost, zuřivost, prchlivost (lat. *furor*), obecněji také dlouhodobější ztrátu rozumového úsudku způsobenou vztekem, tj. nepřičetností, pomateností, šílenství (lat. *insania*; srov. Thesaurus Linguae Latinae 8, 301). V latinsko-českých slovnících je latinské *mania* do češtiny překládáno substantivy *prchlivost*, *vztiekanie/vztěkánie* (RostlPelp 13v), *obecné bláznovstvie*, *vášně* (SlovKlem 62va), *pomám'enie* (KlarGlosA 1717, SloVeleš 119vb aj.; srov. *Slovník středověké latiny v českých zemích* s. v. *mania*). Substantivizované odvozené latinské adjektivum *maniacus* pak označuje vzteklého člověka, zuřivce, prchlivce nebo obecněji pomateného člověka, šilence, blázna (*Maniacus blázen* SlovKlem 62va). Ve staročeském lékařském pojednání z poloviny 15. století je toto duševní onemocnění s jeho příznaky podrobně popsáno takto:

Mania, ta nemoc, česky slóve vztěkánie, tať se stává od mnohých věcí, a to takto. [...] Pakliť od toho přijde, že krev v člověku shoří, tiť jsou včas veselí a včas hněvivi. [...] Anebo mníe, by Bohem byli a že by kráľovstvie nebeské vzato bylo, a včas mní, by veliké zbožie měl v ruce, a nedáť sobě nižádnému ruky otevřieti. A včas mní, by kokotem byl, a jako kokot zpíevá. A včas mní, by hlavy neměl (LékFrantA 61v⁵).

Autor překladů ve SloVOstřS jako ekvivalent za latinské *mania* použil ústrojně tvořené substantivum se sufixem *-ina*, jenž patří mezi okrajové slovtvorné sufixální prostředky pro tvoření názvů vlastností (srov. Lamprech – Šlosar – Bauer, 1986, s. 271, 278), srov. stč. *divočina* ‚divokost‘, *hluchotina* ‚hluchost, hluchota,

³ Materiály nalezené v květnu 2013 v pozůstalosti dr. Tyla jsou dočasně uloženy v oddělení vývoje jazyka ÚJČ, v blízké době bude zveřejněna nálezová zpráva.

⁴ V oddělení vývoje jazyka se dosud nacházela jen xerokopie části tohoto rukopisu.

⁵ Edice LékFrantA je dostupná v *Edičním modulu Vokabuláře webového* [online]. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Cit. 21. 5. 2014. Dostupné z WWW: <<http://vokabular.ujc.cas.cz/modules/edicni/edice/fa9ef614-5242-4c00-8916-f63d4cfb66ba/plny-text/s-apatrem/folio/61v>>.

neschopnost slyšet, *opojina* ,opojení, opilost, *otjětina* ,ohavnost, *peřěstina* ,různobarevnost, skvrnitě zbarvení, *samotina* ,samota, osamělost, *vzteklina* ,zuřivost, šílenství' aj. Ačkoli jde o okrajový slovtvorný prostředek, bývá ve staré češtině nezřídka využíván zvláště v překladových textech, např. ve *Výkladu hebrejských jmen* nebo ve staročeském překladu latinského spisu *Interpretationes Hebraicorum nominum* ze začátku 15. století je sufix *-ina* aktivně užíván pro tvorbu nových českých ekvivalentů latinských pojmenování vlastností, např. *uvadlina* ,uvadlost' (VýklHebrL 194r), *vetchina* ,vetchost, stáří' (VýklHebrL 185r).

Motivujícím výrazem pro lexém *natrhlina* bylo stč. adjektivum *natrhlý*, které je pro staročeské období doloženo jen v jediném dokladu z následujícího hesla SlovoOstřS. V latinsko-německém slovníku *Abba*, jehož českou adaptací vznikl jmenný alfabetář ve SlovoOstřS, jsou německými ekvivalenty spojení *gemeine torheit* a *gemeine tore* (srov. *Manea gemeyne torheyt*, *Maneacus gemeynlich tore*; Slovo VKO M II 18, 194vb). Za latinská slova stejného či podobného významu nacházíme ve SlovoOstřS odlišné české překlady, pro prchlivého člověka užívá překladatel adj. *l'utý*, *vzteklý* a spojení *hrdý náhleec* ([R]abidus, -a, -um *litý vel steklý* 106b, *Temerarius hrdý náhleec* 116a), pro blázna pak adjektivum *zbláznělý*, substantivum *blázen* a spojení *ješto paměti blede* ([B]aburrus et babitor *hlúpý vel blázen* SlovoOstřS 66v, *Delirus ješto paměti blede* 73a, *Freneticus zbláznělý* 79b, *Lunaticus zbláznělý* 91a, *Morio, -onis urozený blázen* 94b, *Perosus blázen* 102b).

4. Dvojitá možná motivace a forma staročeského lexému

Při adaptaci latinsko-německé předlohy využíval neznámý český překladatel slova z centra i periferie staročeské slovní zásoby, případně pokud ve staročeském lexiku nenašel vhodný ekvivalent, vytvářel nová slova produktivními i neproduktivními slovtvornými postupy a prostředky. Pro středověké lexikografy počínaje Klaretem není ojedinělé ani využívání neústrojných slovtvorných prostředků (srov. Michálek, 1989, s. 17). Proto je třeba počítat s méně obvyklými slovtvornými postupy i při interpretaci dokladů ze středověkých lexikografických děl, v našem případě ze SlovoOstřS, zvláště když rukopisný zápis nebývá jednoznačný. SlovoOstřS je psán spřežkovým pravopisem s ojedinělými prvky diakritického pravopisu a v naprosté většině případů písař nijak neznačí kvantitu, proto forma zápisu „natrhly“ za lat. *maniacus* umožňuje dvojitou interpretaci, a to jako dva slovtvorně odlišné lexémy. Jiná motivace a odlišný způsob tvoření se pak odráží v hláskoslovné formě slova, rukopisný zápis „natrhly“ totiž můžeme vyhodnotit jako deverbální adjektivum *natrhlý*, nebo jako deadjektivní adjektivum *natrhlý*.

4.1 Deverbální adjektivum *natrhlý*

Rukopisnou formu můžeme interpretovat primárně jako deverbální adjektivum *natrhlý* slovesa *natrhnutí* či *natrhnutí se*. Sloveso *natrhnutí* není ze staročeského období doloženo, *Staročeský slovník* zachycuje jen reflexivum *natrhnutí se* ,namoci se, strhat se, utrpět přílišným vypětím sil' ze staročeských lékařských spisů (např. *ktož se namuož nebo natrhne, a že od toho schne a choditi nemuož* LékChir 322v). Adjektivum *natrhlý* pak je původně l-ové participium nově vytvořené vedle n-ového participia *natržený* ,(fyzicky) namožený, schvácený' a má význam minulostní, ,který se natrhl / byl natržen (duševně)', tj. ,potrhlý, trochu duševně nemocný, pomatený' (srov. Kopečný, 1975, s. 158n). Podobně jsou utvořena i další staročeská l-ová participia čeledi se slovesným kořenem *trh* (např. *roztrhlý*, *vytrhlý*, *vztrhlý* vedle původního *roztržený*, *vytržený*, *vztržený*).

4.2 Deadjektivní adjektivum *nátrhlý*

Nabízí se též možnost číst rukopisný zápis, ve kterém není značena kvantita slova, jako deadjektivní adjektivum *nátrhlý* ‚potrhlý, poněkud bláznivý‘, odvozené od adjektiva *trhlý* slovotvorným prefixem *ná-* s významem zeslabení vlastnosti vyjádřené základní formou či „přichylování k nějaké vlastnosti“ (Zubatý, 1945, s. 213). Při odvozování deadjektivních adjektiv, kdy je modifikován význam kvalitativních adjektiv ve smyslu zeslabení vlastnosti vyjádřené základní formou, je ve staré češtině kromě jiných slovotvorných postupů užíváno prefixace (srov. Lamprech – Šlosar – Bauer, 1986, s. 312), a to především prefixu *ná-*, např. stč. adjektivum *náchlupatý* ‚trochu chlupatý, řídce porostlý chloupky‘ (*volový jazyk [...] má stblo i list náchlupaté, když sežrá* LékFrantC 166v), *nákysělý* ‚nakyslý, mající kyselou příchut‘ (*chut bude mieti v pití i v jedení, což jest sladké neb nákyselé* LékKřišř 156v), *nážlutý* ‚nažloutlý, žlutavý, zbarvený do žluta‘ (*kterězkoli ovoce stromové jest, nážlut barvu maje, znamená nemoc* BřezSnářM 126r). Ve všech uvedených případech je motivujícím slovem adjektivum označující trvalou vlastnost (*chlupatý, kysělý, žlutý*), proto bychom stejný slovotvorný postup předpokládali u hypotetického stč. lexému *nátrhlý* v případě, že ve staré češtině existuje adjektivum *trhlý* označující trvalou vlastnost; odvozeninou s prefixem *ná-* by neznámý český překladatel SlovoOstřS chtěl vyjádřit zeslabení této trvalé vlastnosti.

Ze staročeského období je adjektivum *trhlý* doloženo. Patří k deverbativním náklonnostním adjektivům vyjadřujícími sklon, náklonnost k ději nebo trvalou vlastnost (srov. Pacnerová, 1973, s. 377; Kopečný, 1975, s. 155). K tomuto typu se řadí stč. deverbální adjektiva *ředlý, hnilý, prchlý, vzteklý*. Dokladů na adj. *trhlý* s významem ‚vzteklý, zuřivý; ztřeštěný, bláznivý‘ nemáme ze staročeského období podle dostupných excerpceí a korpusů⁶ mnoho a jsou omezeny na náboženskou literaturu, zvláště kazatelské spisy (*třetí dar, uměníe, odpúzie hněv, jenž činí člověka jako trhlého blázna* HusPostH 195v, podobně *JakPost 90v; blázní s trhlými pomínú* SolfB 109v; *vezmi dva syny, jednoho ctnostného, dobrého, jenž se boha bojí, a druhého trhlého, rozpustilého, jenž se boha nic nebojí* RokPostB 136v). U Jana Rokycany jsou doložena i substantiva odvozená od adjektiva *trhlý* se zjednodušením souhláskové skupiny *trh > tr*: *trlek* (*co z nich bude? snad nějakí trleci, rufiáni, kostkáři* RokPostB 346; v mladších rkp. *trhlíci, trlíci*) a *trlena* (*nejedna slove panna, a jsúc bláznivá trlena* RokJan 311rb).

Vedle adj. *trhlý* se objevuje i adjektivizované n-ové participium *tržený* s významem ‚vzteklý, zuřivý, (vztekem) zbavený rozumu; ztřeštěný, bláznivý‘ (*aby nežádal rady od hněvivého anebo od prchlivého a trženého* AlbnCtnostA 29v; *všichni haněli jej a jemu láli a blázný a tržené dávali praviec, hoden jest smrti* PříbrZamM 208r), od kterého jsou odvozeny další, spíše ojedinělé lexémy *tržen, trženec, trženina*.

Český upravovatel latinsko-německého slovníku *Abba* latinská adjektiva vyjadřující menší míru vlastnosti většinou nepřekládal (např. *Paulus, -a, -um malý*,

⁶ *Lístková kartotéka staročeského materiálu Staročeskému slovníku*. Uložena v oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i.; *Lístková kartotéka Jana Gebauera* [online]. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Cit. 21. 5. 2014. Dostupné z WWW: <<http://vokabular.ujc.cas.cz/kartoteka.aspx?db=2>>; *Staročeská textová banka* [online]. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Cit. 21. 5. 2014. Dostupné z WWW: <<http://vokabular.ujc.cas.cz/banka.aspx>>; *DIAKORP: Nereferenční korpus diachronní složky Českého národního korpusu* [online]. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK v Praze. Cit. 21. 5. 2014. Dostupné z WWW: <<http://ucnk.ff.cuni.cz/diakorp.php>>.

paululus SlovOstřS 100b). Adjektiva s prefixem *ná-* s významem zeslabení vlastnosti v tomto latinsko-českém slovníku nenacházíme. Překladatel ojediněle využil při jediném překladu latinského adjektiva s významem zeslabené vlastnosti lexikální opis, který však má oproti latinskému heslovému slovu poněkud jiný smysl: *Longulus málo krátký* SlovOstřS 91a místo předpokládaného „trochu dlouhý“ (srov. *Longulus wenig lang* Slov VKO M II 18, 194rb). Kloníme se proto k názoru, že rukopisnou podobu je třeba číst jak deverbativní adjektivum *natrhlý*. Přesto deadjektivní *nátrhlý* nemůžeme zcela vyloučit, ačkoli ani tam, kde se mohlo podobné deadjektivní adjektivum s prefixem *ná-* vyskytnout, nebylo v české složce slovníku použito.

Další staročeská adjektiva se sufixem *-lý*, u nichž lze předpokládat slovesnou motivaci, jsou ve StčS uvedena s krátkým prefixem *na-*, např. *nakyslý* a *nahnílý*. Adjektivum *nakyslý* ‚nakyslý, mající kyselou příchut‘ je v StčS motivováno dochovaným slovesem *kysati* (*chléb jest rozličný a dobře dvadcaterý, totiž chléb žemlový [...], potom pecnový nakyslý* ŽidSpráv 59). Adjektivum *nahnílý* ‚nahnílý, poněkud zachvácený hnilobou‘ (*a často miesto dietěte žena mívá maso krvavé, nahnilé a jako kyselici porodí, a to slúve potratila dietě LékŽen 33r; pronunc tunc erit baba již nahníla, a ještě po muži touží* RokMakMuz 181r ‚zchátralá, plesnivá‘) je motivováno deverbativním náklonnostním adjektivem *hnílý*, u jehož odvozenin bychom mohly očekávat dlouhý prefix, tj. *náhnílý*. Na krátkost prefixu zřejmě měla vliv participia prefigovaných sloves, jak připouští Josef Zubatý (1945, s. 213): „Vlivem složenin slovesných snad bývalo *na-* i krátké (anebo *ná-* se krátilo), tak zejména v přídavných jmenech zvláště blízkých slovesu, jako *nákyslý* (srv. *zákyslý*): *nakyslý*, *náhluchlý*: *nahluchlý*.“

5. Lexikografické neologizování ve střední češtině

Pro naši dvojí možnou interpretaci staročeského lexému *natrhlý/nátrhlý*, přináší zajímavé doklady latinsko-český a česko-latinský slovník Tomáše Rešela *Dictionarium latino-bohemicum* (1560) a *Dictionarium bohemico-latinum* (1562). Jedná se o počestění slovníku Petra Dasypodia *Dictionarium latinogermanicum et vice versa germanicolatinum* z roku 1537. Slovník vycházející z latinské slovní zásoby „kladl před Rešela náročný úkol nacházet české ekvivalenty rozvitých latinských hesel“ (Štědroň – Šlosar, 1998, s. 71). Slovník je z velké části vystavěn na principu hnízdování. Peter Dasypodius pod některá hesla zahrnul i odvozená latinská adjektiva se sufixem *-ulus* nebo prefixem *sub-* s významem menší míry vlastnosti vyjádřené základním adjektivem (např. *acidulus* < *acidus*; *subagrestis* < *agrestis*). Jako jejich ekvivalenty využívá Rešel hojně adjektiva s prefixem *ná-*, *Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny*⁷ uvádí celkem 27 adjektiv z tohoto slovníku, např. *nábílý* (*Candidulus*, *-a*, *-um* *nábílý*, *pobělavý* RešSlovA I 3vb), *náhořský* (*Subamarus*, *-a*, *-um* *náhořský*, *trochu hořký* RešSlovA Eeee 2ra), *náhrubý* (*Maiusculus*, *-a*, *-um* *poněkud veliký*, *náhrubý*, *náveliký* RešSlovA Ss 4va), *nákyselý* (*Acidulus*, *-a*, *-um*, *id est subacidus* *nákyselý* RešSlovA A 3rb). Velká část z nich jsou hapax legomena doložená jen v Rešelově slovníku, např. *náhlupý* (*Subagrestis*, *-e* *násedlský*, *náhlupý* RešSlovA Eeee 2ra), *nápleskonosý*, *nášíroký* (*Subsimus*, *-a*, *-um* *nášíroký*, *nápleskonosý* RešSlovA Bbbb 2va) či *násmrdutý* (*Rancidulus*, *-a*, *-um*, *diminutivum* *násmrdutý*, *trochu porušený* RešSlovA Sss 4vb). Mezi nimi nacházíme i adjektivum *nátrhlý*, které je uvedeno v heslovém hnízdě

⁷ *Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny* [online]. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Cit. 21. 5. 2014. Dostupné z WWW: <<http://madla.ujc.cas.cz/>>.

substantiva *rabies* za latinské adjektivum *rabiosulus* vyjadřující menší míru vlastnosti základního adjektiva *rabiosus*, tedy ‚trochu vzteklý‘.

Rabies, generis foeminini psí vsteklou. Rabidus, -a, -um et rabiosus, -a, -um vsteklý, metaphorice velmi hněvivý, popudlivý. Rabiosulus, diminutivum nátrhlý, návsteklý. Rabidè et rabiosè, adverbia velmi vsteklè, hněvivè. Rabio, -is vstèkám se, velmi hněvám se. Rabiesco počínám se vstèkati (RešSlovA Sss 4ra).

Je to dosud jediný doklad na stře. *nátrhlý*. Jedná se o slovníkový neologismus, slovo vytvořené *ad hoc* pod tlakem latinské předlohy, stejně jako *nápleskonosý* ‚mající poněkud plochý nos‘ za lat. *subsimus*. Je odvozeno prefixem *ná-* od náklonnostního adjektiva *trhlý* ‚vzteklý‘, které je v Rešelově slovníku doloženo třikrát (*Ceritus, -a, -um vsteklý, ztřeštěný, trhlý* RešSlovA L 4rb, *Unde larvatus etiam dicitur člověk posedlý, trhlý, vzteklý, střeštěný* RešSlovA Oo 2ra, *Vecors prchlivý, trhlý, vsteklý* RešSlovA P 2vb).

Kromě adjektiv *trhlý* ‚vzteklý‘ a *nátrhlý* ‚trochu vzteklý‘ je v druhém díle Rešelova slovníku, v části česko-latinské z roku 1562, doloženo i deverbální adjektivum *natrhly* s významem ‚potrhlý, šílený‘ (*Natrhly, natřeny,⁸ ztřeštěný, zfoučený delirus, amens, vecors, infatuatus, insolens* RešSlovB U 1ra). V jediné památce tak máme doloženy oba motivačně odlišné lexémy, deverbální *natrhly* i deadjektivní *nátrhlý*, a není divu, že se jedná o překladový slovník, neboť jak středověký, tak humanistický lexikograf využívá při případném tvoření vhodných českých ekvivalentů rozličných slovotvorných postupů a prostředků, a to i neproduktivních.

6. Doloženost adjektiva *natrhly* do současnosti

Z těchto dvou adjektiv bylo zřejmě v úzu pouze deverbální *natrhly*. Doklady na něj nacházíme v literárních památkách excerpovaných pro *Lexikální databázi humanistické a barokní češtiny* výjimečně (*dobře jest připodobněno, že jest [světské potěšení] jako radost třeštěných a natrhlych lidí, kteří jsou nemocní, nemoci své neznají, ale vždycky se smějí* LomnTanc 126). Především je zachyceno v lexikografických dílech od Daniela Adama z Veleslavína přes Josefa Jungmanna až do dnešní češtiny, jako řídké slovo je *natrhly* uvedeno i v *Příručním slovníku jazyka českého*.

amens, demens, stultus, delirus natřeny, natrhly VelSilva 64;
natrhly delirus, a, um, wahnsinnig VusSlov 1722 3. díl, 152a; VusSlov 1740 3. díl, 174a;
Wahnsinnig, adj. pošetilý, zšílený, bláznový, smyslem pomínutý, natrhly Dobrovský, 1821, II. díl, s. 403;
Natr-hám [...] -ly angreifen; 2. wahnsinnig, aberwitzig Šumavský 1851, s. 425;
Natrhly, adj., -le adv., angerissen. Tham. – b) = potrhlý... JgSlov s. v.;
natrhly adj. poněkud roztržený, potrháný. [...] Zř. potrhlý, mající o kolečko víc. Říkají, že je pan Přetřhlo nějak natrhly. Herrm. PSJČ s. v.

7. Závěr

Díky tomu, že diachronní korpusy obsahují také slovní zásobu slovníků staročeských, humanitních, barokních a obrozeneckých, získáváme další doklady na lexikální jednotky z periferie slovní zásoby. Zřejmě až středněčeské *nátrhlý* ‚trochu vzteklý‘ je

⁸ Chyba tisku m. *natřeny*?

plodem lexikografického neologizování a do úzu neproniklo. Naopak již staročeské *natrhlý* ze *Slovníku ostrihomského* svědčí o postupném rozvoji a rozmachu nových l-ových participií od staročeského období. Toto adjektivum se ve svém abstraktním významu ‚potrhlý, ztřeštěný‘ udrželo do dnešní češtiny, kde jej však v označování porušeného duševního stavu vytlačilo příbuzné l-ové participium *potrhlý*.

Primární literatura:⁹

DOBROVSKÝ, Josef (1821): *Deutsch-böhmisches Wörterbuch*. Praha.

LOMNŤANC: LOMNICKÝ Z BUDČE, Šimon (1597): *Traktát o tanci*. Praha: Jiřík Nygrin.

REŠSLOVA: REŠEL, Tomáš (1560): *Dictionarium latino-bohemicum*. Olomouc: Jan Günther.

REŠSLOVB: REŠEL, Tomáš (1562): *Dictionarium bohemico-latinum*. Olomouc: Jan Günther.

Slov VKO M II 18: Rkp., Olomouc, Vědecká knihovna v Olomouci, sign. M II 18, 1. polovina 15. století, ff. 182ra–221va: latinsko-německé slovníky *Abba*, *Avis*, *Abbreviare*.

ŠUMAVSKÝ, Josef Franta (1851): *Česko-německý slovník*. Praha.

VELSILVA: Z VELESLAVÍNA, Daniel Adam (1598): *Silva quadrilinguis*. Praha: Daniel Adam z Veleslavína.

VUSLOV: VUSÍN, Kašpar Zachariáš (1700–1706^{1?}; 1722–1729^{2?}; 1740–1746^{3?}): *Dictionarium von dreyen Sprachen, teutch, lateinisch und böhmisch*. Praha: Jan Mikuláš Hampel¹; Jáchym Jan Kamenický²; Jan Norbert Fický, Bohumír Lange, Jan Karel Hraba³.

Sekundární literatura:

HOMOLKOVÁ, Milada (2007): Historická lexikografie. In: Jana Pleskalová (ed.), *Kapitoly z dějin české jazykovědné bohemistiky*. Praha: Academia, s. 199–242.

KOPEČNÝ, František (1975): O problematice příjmení typu Kopal, Koupil a věcech příbuzných. *Naše řeč*, 58, s. 152–160.

LAMPRECHT, Arnošt – ŠLOSAR, Dušan – BAUER, Jaroslav (1986): *Historická mluvnice češtiny*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

MICHÁLEK, Emanuel (1989): *Česká slovní zásoba v Klaretových slovnících*. Praha: Academia.

PACNEROVÁ, Ludmila (1973): L-ová přičestí ve staré češtině. In: *Otázky slovanské syntaxe III*. Brno: Universita J. E. Purkyně, s. 377–379.

PSJČ: *Příruční slovník jazyka českého* [online]. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Cit. 21. 5. 2014. Dostupné z WWW: <<http://psjc.ujc.cas.cz/>>.

Slovník středověké latiny v českých zemích (1977–). Praha: Academia, KLP.

Staročeský slovník: Úvodní stati, soupis pramenů a zkratek (1968). Praha: Academia.

ŠTĚDRŇ, Miloš – ŠLOSAR, Dušan (1998): Hudební termíny ve slovníku Tomáše Rešela. *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity*, 47, č. H 33, s. 71–82.

Thesaurus Linguae Latinae [elektronická verze]. Přístupná přes databázi *Litterae ante portas* [online]. Brno: Filozofická fakulta Masarykovy univerzity. Cit. 21. 5. 2014. Dostupné z WWW: <<http://litterae.phil.muni.cz>>.

---

⁹ V seznamu neuvádíme staročeské památky, které citujeme podle zdroje *Staročeský slovník: Úvodní stati, soupis pramenů a zkratek* (1968).

- VOLEKOVÁ, Kateřina (2013): Brněnský latinsko-německo-český slovník zapsaný za slovníkem *Catholicon*. *Listy filologické*, 136(1–2), s. 59–123.
- ZUBATÝ, Josef (1945): K výkladu přídavných jmen tvaru *náčrný*. In: Josef Zubatý, *Studie a články. Sv. I/1*. Praha: Česká akademie věd a umění, s. 213–215.